

Слободан Перовић*

ОБЛИГАЦИОНО ПРАВО ЛАЗАРА МАРКОВИЋА КАО ДЕО ЊЕГОВОГ СИСТЕМА КЛАСИЧНОГ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА**

Виши степен културе права испољава се општим систематизованим делима која живе на различитим меридијанима – права као науке и права као праксиса.

Таква дела, полазећи од богатства појединих области, творе интегритет научне целине. Она претпостављају већ изграђену и публиковану мисао о конкретним правним и животним питањима.

Не може бити научног универзума без капилара који га чине. Нема сазвежђа без елемената који му припадају.

Када је реч о таквој целини, о оној грани права којом се регулишу односи у имовинској сфери појединца и заједнице и коју традиционално називамо грађанским правом (*ius civile*), стоји један памјатник: старост ове гране права се не утврђује бројем година већ бројем столећа.

Еволуција те гране права, а посебно облигационог, као врха јуристичког стабла, почевши од првих писаних извора па све до наших дана, донела је у наслеђе не само аксиоме просторне и временске стварности већ и нове установе и појмове или модификоване старе.

Та еволуција била је стално праћена „организованом сумњом“ научног погледа и теоријским уопштавањем као атрибутом неопходности заједничке мисли.

Ако се оставе по страни различите правне школе које су се у прошлости формирале и које су, без сумње, имале утицаја и на материју облигација, може се рећи да је створена једна општа

* Др Слободан Перовић, редовни професор Правног факултета у Београду.

** Текст који овде износимо пред правничку јавност, представља предговор академика др Слободана Перовића за књигу Лазара Марковића *Облигационо право*, објављену у библиотеци „Класици југословенског права“ – издање *Службеног листића СРЈ*, Београд 1997. Захваљујемо аутору и издавачу што су дали дозволу за објављивање у *Аналима*.

теорија облигација која се карактерише високим степеном уопштавања конкретних облигационих односа.

Инструменти ове теорије су појмови и категорије у којима је кондензован развој правне мисли у области оних правних односа који настају између две одређене стране на основу којих је једна страна (поверилац, *creditor*) овлашћена да захтева од друге стране (дужник, *debitor*) одређено давање, чињење или уздржавање од нечега што би иначе имала право да чини, а друга страна је дужна да то учини.

Реч је о једном скупу апстрактних правила (*dare, facere* и *non facere*) насталих индуктивним путем, тако да су конкретни облигациони односи у општој теорији облигација представљени уопштеним формулама, које су, према одређеним критеријумима, систематизоване у шире и уже целине.

То је поље јасних али уопштених појмова, поље на коме правна логика, по начину математичара, добија своје пуно и право место.

Али, не само правна логика у неком уском и правно-техничком смислу, већ у смислу сазнања да та правила долазе као израз читавог распона изванправних чинилаца чија садржина зависи од природе и степена развоја друштвене средине, њеног културног статуса, економске конституције и организације, филозофског опредељења, моралне еманципације.

На тој основи, почевши од средњовековне рецепције римског права па све до наших дана, у европској римско-пандектној литератури, нарочито немачкој и француској, никла су бројна систематска дела која потпуно обухватају област грађанског права, и то у његовом класичном изразу: уводни или општи део грађанског права, стварно право са својином као основном установом грађанскоправних односа, наследно и породично право, и, разуме се, облигационо право којим се регулишу они правни односи који настају у области промета материјалних и интелектуалних добара.

То су прави трактати јуристичке науке који својим обухватом и прецизношћу правне лингвистике и аксиологије представљају „изворе“ и за друге гране права које ту налазе већ изграђене теоријскоправне појмове а који су саобразни њиховом предмету регулисања (нпр. обавеза, уговор, штета, одговорност, поверилац, дужник, рок, доцња, кауза, солидарност, субјективитет, аутономија воље).

На тај начин, поред поља цивилистике, ова дела добила су универзалну вредност. За њих се може рећи да увеличавају богатство правне заједнице.

Виша или нижа култура права одређене земље мери се и по броју и по квалитету оваквих дела. У правничком свету таквим делима се користе како они који се уче праву тако и они који право

примењују или га научно обрађују. Ту су изложена не само елементарна и продубљена знања већ су дати и одговарајућа јуриспруденција и компаративан поглед, као и богата литература, углавном са немачког и француског језичког подручја.

Такво систематско дело, за наше језичко и правно подручје, у првој половини XX века сачинио је др Лазар Марковић, тадашњи професор Правног факултета у Београду. За живота, он је научно обрадио и све делове класичног грађанског права у смислу система ове гране права, и тиме пришао породици аутора оваквих дела оних европских земаља које имају дужу традицију права и богатије изворе правне књижевности.

Међутим, његов систем грађанског права, иако научно заокружен, морао је да чека пуних шест деценија да би био у потпуности објављен. Наиме, сви делови грађанског права, изузев облигационог, били су му још давно публиковани: *Ојшњи гео грађанског права* и *Сйварно право* (1912), *Породично право* (1920), *Наследно право* (1930). Тада, па све до данас, недостајало је објављено *Облигационо право*, да би његово укупно дело на пољу грађанског права могло да понесе епитет система, првог у нашој правној литератури у овој области права.

Опште ратне неприлике Другог светског рата, а нарочито оне поратне, спречиле су да рукопис *Облигационо право* Лазара Марковића угледа светлост дана. Настао у само предвечерје ратне и револуционарне катаклизме културе законитости (*leges*) и владавине права (*ius*), овај рукопис није могао добити заслужена крила, већ пращину ковчега који је сачувала родбина нашег аутора.

Библиотека „Класици југословенског права“, у издању *Службеног листја Југославије*, објављивањем овог рукописа отргла је једну интелектуалну и правничку вредност из света равнодушног безгласа, из немоћи тишине, устајалог незнања.

Учинио је то редакција ове библиотеке својим избором и овог правничког дела у круг оних дела која заслужују епитет „Коло класика“. Тако је, уз сталну и племениту наклоност нашег издавача према култури опште и наше прошлости, овај рукопис, после дугог времена самовања и тамновања у скученом простору неког сандука, угледао траку штампарског рођења, а то значи и ширину поља правничке и опште јавности.

Захваљујући предузимљивости господина Симона Симоновића, књижевника, по образовању правника, одличног ђака београдске Правне школе, познаваоца научног и животног опуса професора права Лазара Марковића, редакција библиотеке „Коло класика југословенског права“, добила је Марковићево *Облигационо право*, рукопис тог знаменитог интелегента српске и југословенске правне науке у првој половини нашег века.

Ношен изворним и ученим ентузијазмом, Симон Симоновић је, уз сагласност родбине Лазара Марковића, овај рукопис, који је сам аутор до перфекције био спремио за штампу, предао редакцији и тиме испунио дуг части свих нас правника који чинимо генерацијску парентелу Правног факултета у Београду.

Замољен да за ову прилику сачини основне биографске и библиографске податке, за многе већ заборављеног Лазара Марковића, професора права са берлинским докторатом, писца знаменитих правничких дела, министра правде, представника Краљевине Југославије у Лиги народа – Симон Симоновић је своју општу спремност одмах претворио у готовост сачинивши фактографију и своје виђење текста који би био примерен потребама библиотеке „Коло класика југословенског права“.

Без тог текста, ова књига би „патила“ од оскудице, не само у односу на Марковићев животопис већ и на ставке неопходне за разумевање његовог опуса. А то је, чини се, значајно и за оне који ће доћи после нас и који ће бити у могућности да дају потпун и објективан научни и политички портрет Лазара Марковића и оцену времена у коме је живео, стварао и страдао.

Некада, када је Симоновић започињао своје основне студије на београдском Правном факултету (шездесетих година) а писац ових редова започињао будућност свог универзитетског живота, није се могао ни замислити долазак непредвиђеног дана када ће се опет наћи на заједничком правничком послу, овога пута издавачком. Можда, у тој неизвесности, бар једним делом, лежи и мотив интелектуалне радозналости, *itus et reditus*.

Објављивањем овога дела постижу се бројни позитивни ефекти. Наша правна наука добија заокружену и кохерентну целину система класичног грађанског права. Са овим системом она равноправно може стати у ред с таквим или сличним делима која већ одавно постоје у европској правној цивилизацији, нарочито немачкој и француској.

Компаративни преглед овога дела користиће нашој правничкој јавности да се свестраније упозна са решењима страног права, решењима оних питања која су сасвим конкретна у материји облигација, тим пре што им је природа таква да у великој мери зависе од различитости простора и времена. Управо због тога, та питања су данас често предмет међународних унификација и конвенција, тих мостова који спајају различите државе и њихове правне конституције.

Указивање на ширу правну књижевност, нашу и нарочито инострану, посебно је одличје овога дела. Код сваког значајнијег питања читалац наилази на потпуни библиографски преглед који га упућује на свестранији, често и дубљи теоријски поглед, чиме ово дело врши и едукативну функцију за све оне правнике који

студирају, примењују или теоријски уопштавају конкретна правила облигационог права.

Дело карактерише примерен научни метод. Свако решење и сваки теоријски став систематски је изложен и образложен потребном дозом научне убедљивости, уз примену чисте и традиционално прецизне терминологије у овој области права. На примеру овог научног дела може се видети и учити како се јасна мисао јасно саопштава. То није од малог значаја када се зна да смо често сведоци конфузних, неразумљивих, па и неразумних законских и стручних ставова и погледа.

Када је реч о решењима југословенског права и његовом компаративном односу са решењима страног права, треба приметити да ово дело углавном има у виду решења такозване Предоснове за Грађански законик Југославије, настале у годинама које су непосредно претходиле Другом светском рату у Југославији. Тај текст никад није постао закон, али је у предратној правној литератури био предмет теоријских погледа и различитих мишљења.

За наше сагледавање значаја Марковићевог *Облигационог права* ова околност није од пресудног значаја, стога што су правила облигационог права углавном традиционално изграђена на истој римско-пандектној основи, тако да се ту неке велике и радикалне разлике и не могу видети, што не значи да оне не постоје код неких сасвим конкретних питања везаних за поједине појмове и категорије облигационог права.

У сваком случају, цео тај мозаик различитих решења чини ову књигу богатијом и више употребљивом, нарочито са становишта компаративног сагледавања ширих и ужих целина материје облигација. Посебно, ово важи за оцену вредности изложених решења са становишта наше савремене кодификације у виду постојећег Закона о облигационим односима, као и са становишта решења *de lege ferenda*.

Најзад, објављивањем ове књиге увеличава се правна, па и етичка култура наше прошлости, чиме се постиже већи степен ауторитета права и правне науке. У условима опште кризе правног система, оваква дела представљају и чин ренесансе права, што је нека врста путоказа за излазак из те кризе.

Отуда, може се само пожелети да поред ове књиге издавач смогне снаге да изда цео систем грађанског права Лазара Марковића, с обзиром на то да су, као што смо већ напоменули, други делови тог система публиковани пре више од пола века, тако да се још једино могу наћи у некој приватној или јавној библиотеци.

Поступајући по традиционалном моделу, аутор *Облигационог права* изложио је читаво поље облигација најпре поделом на

два велика дела: Општи део облигационог права и Посебни део облигационог права. Разуме се, сваки од ових делова има своје даље поделе на поједине одељке и одсеке, већ према природи материје која је предмет обраде. Оба дела су по величини приближно иста, с тим што је Посебни део нешто већи у односу на Општи део.

Општи део садржи, пре свега, уводна разматрања која се односе на појам и садржину тражбених или дуговинских односа, а затим следе излагања о извршењу чинидбе (место, време и задоцњење) и о кривици и одговорности за штету на основу кривице. После тога се прелази на излагање општих питања уговора као основног извора дуговинских односа. Тај део је детаљно обрађен, почев од појма уговора, услова за његову пуноважност, врста и обезбеђења, све до питања престанка уговора.

Када је реч о подели облигација које аутор овде назива чинидбама, треба најпре истаћи његова излагања о поштенном и савесном одређивању садржине чинидбе, као и о искључењу неморалних, немогућих и закону противних чинидби. После овога следе опширна излагања о поделама чинидби по врстама или групама. Ту су изложене: позитивне и негативне чинидбе; имовинске и неимовинске чинидбе; личне и стварне чинидбе; одређене и неодређене чинидбе; обавезе по врсти и специјалне чинидбе; пролазне и трајне чинидбе; алтернативне обавезе или обавезе по избору; обавезе са алтернативном могућношћу испуњавања; дељиве и недељиве чинидбе; главне и споредне чинидбе; правне обавезе и природне обавезе; тражбине као имовински објекти; обавезе на полагање рачуна и на давање ствари на увид; тражбине као узгредна права или припацаи. Овај део се завршава излагањем тумачења и извршења обавеза на поштен и савестан начин.

Извршењу чинидбе аутор је посветио три одсека, и то: место извршења чинидбе (правни значај места чинидбе и одређивање места чинидбе); време извршења чинидбе (правни значај времена чинидбе и одређивање времена извршења чинидба) и задоцнелост у извршењу чинидба, где је посебно посматрао задоцнелост дужника (услови и претпоставке за задоцнелост дужника и правне последице задоцнелости дужника) за разлику од задоцнелости веровника (услови и претпоставке за задоцнелост веровника, као и правне последице задоцнелости веровника).

После дела о извршењу чинидбе, следе излагања о кривици и одговорности за кривицу. Поред општег разматрања о појму кривице у грађанскоправном смислу, изложено је степеновање кривице на умишљај и нехат, а затим следе питања одговорности за кривицу, искључење одговорности, одговорност за туђу кривицу и одговорност за случај. Овај део аутор је завршио излагањем о штети и њеној накнади, и то: узрочна веза код оштећења; одговор-

ност за штету причињену кривицом као и неморалном радњом; одговорност за штету без кривице, као и степен одговорности. Затим следе излагања о накнади штете и ту су обрађена питања: природно обештећење и накнада у новцу; утврђивање износа одштете; накнада материјалне штете и, најзад, питање застарелости права на накнаду.

Почевши још од Гајевих *Институција* у којима је стајало да све облигације настају или из уговора (*ex contractu*) или из деликта (*ex delicto*), уговор као општи извор облигација заузима прво место у редоследу извора. Тако је учинио и аутор овога дела додељујући уговору знатно више простора него осталим изворима облигација, посебно проузроковању штете деликтном радњом.

Међутим, од времена настанка овога дела па до данас, одговорност која се јавља као последица проузроковања штете ван уговора, није само правно питање или неки скромни извор обавеза већ читава установа која представља заједницу правних правила различитих по својој природи и карактеру. Са више или мање простора, она данас прожима готово цео правни поредак, не обазирјући се на границе појединих правних дисциплина које су у прошлости тако ревностно биле изграђиване.

Еволуција одговорности за вануговорну штету донела је два основа одговорности: одговорност на основу кривице (субјективна одговорност) и одговорност без кривице када су у питању опасне ствари и опасне активности (објективна одговорност).

Значај кривице имао је у прошлости своје осцилације, почевши од Аквилејевог закона о штети средином трећег века старе ере, па преко средњовековне римско-пандектне концепције, све до наших дана. Свој пуни смисао кривица је добила на почетку XIX века, када је, под утицајем индивидуалистичке филозофије, била схваћена као неопходан услов сваке накнаде. Тада кривица осваја све просторе, због чега ће Јеринг казати да „не обавезује на накнаду сама штета, већ кривица“. Као индивидуална категорија, она успева, путем субјективне одговорности, да обухвати све штетне догађаје јер су ови „ретки“ у поређењу са савременим животом.

Дуго се веровало да се не може десити ништа што би поколебало веру у једно такво правило. Оно је одговарало и правном и моралном осећању да ништа није природније него да неко одговара за штету коју је другоме својом кривицом проузроковао.

Ипак, крај прошлог века и почетак XX века донео је и крај апсолутне владавине кривице као основа одговорности. То време бележи пад кривице као основа субјективне одговорности и настајање објективне одговорности која се заснива на створеном ризику

услед употребе или постојања тзв. опасних ствари, а не на кривици као субјективној категорији.

Објективна одговорност тада осваја своје просторе као последица наглог развоја техничке цивилизације. У таквим условима кривица се, као једини основ одговорности, показала недовољном и нејаком да правно обухвати читав нови свет случајева у којима узрок штете остаје анониман. Кривица постаје општа јер смо сви „криви“ што техничком прогресу подносимо „данак у крви“. Штета постаје неминован пратилац општег развоја техничког ума и начина живота савременог човека. Антиномије напретка и опасности, програма и жртве, представљају праву епидемију од које савремени свет није способан да се излечи.

То су били поводи и разлози што је правна организација одговорности за штету морала да претрпи битне измене. Класична школа о доказаној кривици штетника као услова накнаде није могла да издржи снажан талас техничког напретка а да не остави жртву без накнаде.

Уведен је дуалитет основа одговорности који траје већ пуних сто година и наше правничке генерације ту појаву виде као сасвим нормалну и уобичајену: одговорност без кривице када је у питању штета од опасних ствари и опасних активности, и одговорност на основу кривице када штета долази из других извора.

Међутим, данас се може рећи да је и овај дуалитет одговорности нејак да обухвати све енормне, често и катастрофалне штете. Ако је објективна одговорност, везана за опасне ствари и опасне активности, проистекла из актуелног степена развоја техничког ума и захтева за већом социјалном правдом, онда је њено присуство данас само увод у снажнију фазу социјализације одговорности засноване на начелу комутативне и дистрибутивне правде и штете која произлази из „опште кривице“.

Може ли се путем објективне одговорности макар и делимично накнадити штета која долази као последица великих катастрофа, еколошких, нуклеарних, и које не знају за државне, па ни за природне границе. Чини се да је, у таквој ситуацији, социјализација одговорности једини пут којим ће се право у овој области будуће кретати. Само снажни социјални фондови, организовани од неког колективитета (држава, осигуравајућа друштва) и по правилима једне нове појаве и нове теорије социјализације одговорности, могу у извесним случајевима да буду ефикасни и правични, док у другим (случајеви великих катастрофа) то могу само делимично да остваре, а у трећим – никако. У овој последњој ситуацији право је потпуно беспомоћно у смислу интегралне накнаде, и штету тада треба прихватити као случај више силе који остаје без еквивалентне накнаде.

Све ово говори у прилог тези да се у извесним приликама масовних и катастрофалних штета, накнада одваја од одговорности. То је нека врста „револуције“ у општој еволуцији основа одговорности. Огромне штете захтевају и другачији редослед досадашњих теорија у овој области. Међутим, и то није довољно за ефикасну и интегралну накнаду. Биће, сигурно, случајева који се ни уз помоћ теорије социјализације одговорности не могу решити, и где неће бити адекватне чак ни било какве накнаде. Како ће се, и поред свих социјалних фондова, накнадити она штета која настаје, рецимо, услед квара у некој атомској централни?

Узимајући у обзир савремени начин живота који неумитно прати штета као последица напада на наш физички и психички интегритет, као и на имовину коју поседујемо, чини се да је пут којим ће се кретати даља теорија одговорности у њеној трихотомији. Биће увек случајева кад ће кривица остати основ одговорности тамо где нема опасних ствари и опасних активности (субјективна одговорност). Тамо где се штета јавља као последица опасних ствари и опасних активности, ето нам објективне одговорности (одговорност без кривице), која је данас ту и коју правнички свет добро познаје. И најзад, теорија социјализације одговорности треба да обухвати ону област деликтне штете која долази као последица групне или индивидуалне опасне активности, којом се у већем степену угрожавају бројна лична и материјална добра. Ту се, по природи саме ствари, кривица учиниоца губи као титулус одговорности. За разлику од „обичних“ опасних ствари и активности, овде су последице и штетни ефекти такви да доводе у питање личну и материјалну егзистенцију већег броја људи, све до степена могуће катастрофе (нпр. извори акумулиране енергије).

Код оваквих штета, применом теорије социјализације одговорности, потребно је организовати обавезно осигурање и формирање социјалних фондова из којих ће се, по посебним правилима, вршити накнада сваком лицу које је жртва одређеног штетног догађаја.

У том смислу, у мањем броју држава учињен је први корак у правцу обавезног осигурања од штета које долазе из аутомобилског саобраћаја, и то не само обавезног осигурања од одговорности већ обавезног потпуног осигурања и потпуне накнаде штете жртвама саобраћајних удеса. Ту се полази од нове концепције осигурања према којој све жртве саобраћајне незгоде треба да добију одговарајућу накнаду, а не од кривице као основа одговорности.

Ови први весници опште теорије социјализације одговорности доказ су да предложена трихотомија правно организоване одговорности у ствари одговара данашњој разуђености извора опасности и мноштву њихових штетних последица. Ако би се поставило

питање будућности међусобних односа у изреченој трихотомији, чини се да социјализација одговорности чека да на шира врата уђе у правни живот XXI века. Рекло би се да таквом путу припада и наше право и наш правни поредак у области одговорности за проузроковану штету.

Разумљиво је што Лазар Марковић, у своме *Облигационом праву*, није могао ићи „испред времена“ и расправљати о штети и њеној накнади у савременом смислу теорије и праксе у тој области. Он је, као што смо видели, овом извору облигације посветио у Општем делу ону пажњу која је била примерена времену у коме је живео. Међутим, његова излагања о кривици и накнади штете не завршавају се на страницама Општег дела, већ он продужава да ову материју излаже и у Посебном делу под насловом „Дуговни односи из недопуштених радњи“. Ту су обрађени посебни случајеви оштећења и то: оштећења ствари, повреда тела, повреда личне слободе, повреда части, завођење жене, нетачно представљање и погрешни савети, повреда службеног звања или службене дужности и прикраћење поверилаца у смислу паулијанске тужбе. За овим следе излагања о одговорности за накнаду штете и без кривице, и ту је, поред општих напомена о овој врсти одговорности, изложена штета, а и њена накнада, коју могу проузроковати животиње, упаљиве ствари и опасна предузећа, грађевине или неке направе, падање и бацање покретних ствари, као и други слични удеси.

Овим питањима аутор је завршио излагање о штети и њеној накнади, која је, као што је већ истакнуто, у потпуности била на потребном степену развоја правне теорије у тој области у времену кад је књига била написана.

Вратимо се уговору, коме је аутор посветио највећи број страница своје књиге. У Општем делу, он започиње излагање о уговорима изношењем појма уговора, а затим говори о правном значају понуде, пријему понуде, форми закључења уговора, времену закључења уговора и предуговору.

После овога, аутор нас уводи у материју услова за пуноважност уговора и ту разматра следећа питања: правну способност уговорника, стварност изјављене воље, допуштену садржину уговора. Изложена су значајна места која се односе на слободу уговора и њено ограничење, на уговор о немогућој чинидби, забрањени уговор, неморални уговор и зеленашки уговор.

Врстама дуговних уговора аутор посвећује посебну пажњу. После општег разматрања о врстама уговора, он набраја врсте уговора, и то овим редом: каузални и апстрактни уговори; апстрактно обећање дуга и апстрактно признање дуга; наплатни и ненаплатни уговори; једнострано и двострано обавезни уговори (немогућност чинидбе код реципрочних уговора, приговор због

неиспуњења уговора и приговор због несигурности испуњења); задоцнелост код реципрочних (двостраних) уговора, где су изложена питања: општа разматрања о последицама задоцњења, право да се тражи испуњење уговора и накнада штете због задоцњења, право на одустанак од уговора, право на накнаду потпуне штете, случајевни изузетног поступања код задоцњења. Најзад, овај део се завршава излагањем о уговорима у корист трећих лица, као и уговорима на прибављање чинидбе трећих лица.

На овом месту, у посебном одељку, аутор је изложио питање појачања и обезбеђења уговора и ту говори о капари, одустаници и уговорној казни.

После овога, следе детаљна излагања о престанку уговора уопште, а посебно о одустанку од уговора.

Следеће поглавље аутор је посветио заснивању обавеза једностраним правним послом, где је нарочито разматрао питање јавног обећања награде и питање обавеза из папира од вредности, а посебно папира на доносиоца.

Завршавајући општи део уговора и једностране правне послове, аутор је прешао на значајно питање заједничких и солидарних обавеза које је изложио под насловом „Субјекти обавеза и тражбина“. Најпре су изложене заједничке обавезе, као и поједине врсте ових обавеза, а затим сложена материја солидарних обавеза (заснивање, правни карактер, дејства, право регреса).

Променама субјеката у облигационом односу посвећена је посебна пажња, и то у два вида: пренос тражбине – цесија (услови и правне последице) и преузимање дуга (врсте преузимања, транслативно преузимање, правне последице преузимања дуга и посредно преузимање дуга по основу прибављања имања или предузећа).

Општи део облигационог права завршен је одељком који је посвећен престанку дуговних односа. Разуме се, ту је на првом месту обрађено питање испуњења обавезе, односно исплата дуга (услови у погледу предмета чинидбе, услови у погледу учесника у исплати, урачунавање код више дугова), а затим поједини начини престанка: полагање дуга код суда, пребијање дуга за дуг (компензација), опроштај дуга и одрицање од тражбине, сједињење права и обавеза у истој личности (конфузија), новација или пренов обавезе, пропаст дуговне ствари и, уопште, немогућност чинидбе, смрт дужника или веровника, протек времена и застарелост права.

Посебни део Марковићевог *Облигационог права* углавном је посвећен појединим именованим уговорима, што је уобичајен начин излагања, како у облигационим кодексима тако и у науци ове гране права. Ту су изложени и минуциозно обрађени следећи уговори: уговор о куповини и продаји, уговор о размени (трампи),

уговор о најму (кирији) и закупу, уговор о поклону, уговор о зајму, уговор о чувању или остави, уговор о послузи (посуди), уговор о налогу, уговор о служби, уговор о изradi дела, уговор о издавању или штампању дела, уговор о друштву (ортаклуку), уговор на срећу, уговор о јемству, уговор о поравнању (нагодба), упут (асигнација), уговор о осигурању.

Сви ови уговори су обрађени са становишта њиховог појма, права и обавеза уговорних страна, њиховог дејства, правне природе, модификације, поништаја и раскида, и других питања која се покрећу сходно природи сваког појединог уговора.

Разуме се да је излагање појединих уговора започето уговором о купопродаји, што је традиционални начин излагања посебног дела облигационог права. Због своје друштвене важности и учесталости у правном промету, уговор о купопродаји фигурира као први и основни уговор облигационог права. Правила којима се регулише материја овог уговора чине највећи део правног режима уговорног права уопште. Она у извесном смислу значе и узор и индикацију за формулисање читавог низа правила других облигационих уговора. При томе, треба нагласити да су основно правно дејство и основни правни појам овог уговора одређени још у старом веку, посебно у римском праву, и да се тај уговор као правни аксиом примењује у разним временима и друштвеним системима.

Дакле, основни уговор облигационог права аутор је изложио, најпре, општим разматрањем (предмет куповине, куповна цена, форма закључења, место извршења, време извршења), а затим је анализирао правне односе засноване овим уговором, а то су: правни односи у међувремену (ризик за пропаст или погоршање купљене ствари, приходи и користи од ствари у међувремену) и правни односи између купца и продавца (обавеза исплате цене, последице неисплате, обавеза преузимања ствари и обавеза на накнаду трошкова учињених за ствар). Код обавеза продавца анализирана су следећа питања: обавеза продаје ствари, друге допунске обавезе продавца, правне последице неиспуњења продавчеве обавезе. Даље, следе излагања о недостацима у продавчевом праву на ствар (одговорност продавца за недостатке у праву на ствар, услови и правна средства против продавца). У посебном одељку обрађено је питање одговорности за физичке мане (јемчење продавца за мане и недостатке ствари, јемчење за обећаване односно уговорене особине ствари, неодговарање за очигледне, односно за купцу познате мане, моменат одговорности). Затим су изложена права купца у случају мана и недостатака ствари: права купца да тражи опозивање куповине, правне последице опозива куповине, право купца да тражи смањење цене, право купца да тражи поправку ствари, право купца на накнаду штете. Овај део се завршава излагањем о престанку одговорности за мане и недостатке ствари, као и излагањем материје поништаја уговора због оштећења преко половине.

На крају излагања о купопродајном уговору аутор је изложио посебне врсте овог уговора, и то: уговор о откупу ствари (придржај откупа), уговор о повратној продаји (придржај повратне продаје), уговор о прекупу ствари (придржај прекупа, куповина на пробу, као и остале врсте посебних куповина: куповина по мустри или узорку, куповина ради пробе, продаја с придржајем бољег купца, продаја по продајном налогу и судска продаја).

Из прегледа изложених питања код уговора о куповини и продаји види се оквир и начин обраде, који су примењени и код свих других појединих уговора, сходно њиховом значају и правној природи. Отуда, нема разлога да се за потребе овога предговора излажу сва обрађена питања и код других уговора, већ се читалац упућује на то да их сам сазна, проучи и, можда, прихвати.

Поред поменутих појединих облигационих уговора, који чине *sedes materiae* Посебног дела, аутор је овде изложио још неке обавезе које настају, по његовим речима, без уговорног односа. То су дуговни односи из пословодства без налога (права и обавезе пословође и господара посла), као и недопуштено пословодство и неправо пословодство.

На овом месту је, затим, изложена материја дуговних односа по основу неправедног обогаћења, и ту су обрађена следећа питања: дуговински односи из неоправданог коришћења ствари (услови, предмет берсионске тужбе, специјални случајеви искоришћења ствари), дуговински односи који настају из безразложних чинидби (услови за признање кондикција, као и поједини случајеви кондикција: повраћај датога због непостојања дуга, због изостанка очекиваног или презумираног резултата, због неважности правног посла, због неовлашћеног располагања и у случају посредног обогаћења). Затим следе излагања о садржини права на повраћај услед обогаћења и престанак права на повраћај.

Према редоследу излагања материје Посебног дела, следе дуговни односи из недопуштених радњи, и то посебни случајеви накнаде штете, о чему је већ било речи.

Најзад, аутор завршава Посебни део, а то значи и целу књигу, излагањем дуговних односа из заједнице ствари или права. Ту је, најпре, изложено питање појма заједнице ствари или права, а затим су анализирани правни односи за време трајања заједнице, као и правни односи при престанку заједнице.

Као што се из целокупног прегледа обрађених питања види, реч је о класичном делу облигационог права, којим је обухваћено широко поље облигација. Објављивање овог дела је за нашу правничку јавност неизмерно корисно, како са становишта праксе, тако и са становишта теорије облигација, па и опште теорије права. Вредност овог дела је још већа када се зна да се његовим објав-

љивањем први пут у нашој литератури достиже заокружени систем грађанског права, који потиче из пера једног аутора. О осталим деловима тог система већ је било речи.

Остаје нам да ово дело примимо са научним миром и обавезом настављања, без обзира на то да ли се придружујемо мишљењу аутора о многим покренутим питањима из облигационог права или нам се научни путеви удаљавају или разилазе. То нам налаже научна савест и култура права.

Пред крај живота, Лазара Марковића стигла је зла коб. Уместо сталности научног славолука, добио је трновит венац политичке пролазности. Сачињен и изречен бодљама једне фарсе; разуме се, „у име народа“. Оног коме је свим бићем припадао, и коме је дао све што је знао, јер друго он није ни имао. За ову прилику рецимо само то: оставио је први систем грађанског права на нашем језику и тиме нас, бар за један корак, приближио неким дубљим слојевима цивилизације права.

Само мојре, грчке богиње судбине, знају зашто је то тако. Можда и због тога да би генерације правника које долазе биле, људски и професионално, храбрије и спремније да граде општу интелектуалну и правничку образованост на темељима културе правде као стожерне врлине, а не на тренутном налогу „воље владајуће класе“, како су то, глобално, чиниле послератне генерације наших правника.

Будућност правничке вокације уопште, па и наше, не може побећи од неминовности факта: сви смо дело и део природе. Слободни и исти у достојанству и правима. Једнаки у доласку и једнаки у одласку. Откуд онда „правна одјећа“ као инструмент насиља чулности над умношћу индивидуалног и заједничког бића?